

Nosirjon JO'RABOYEV,
Toshkent Davlat transport universiteti tarix fanlar nomzodi, dotsent
E-mail: juraboyevnosir4@gmail.com
Tel.: (94)254-94-64

TDTTrU professori, Dadasheva A.A taqrizi asosida

THE PARTICIPATION OF EASTERN COUNTRIES IN THE FAIR FAIR TRADE AND THE PROBLEM OF ORGANIZING AN INTERNATIONAL FAIR IN CENTRAL ASIA (1920s)

Annotation

This article examines the participation of Eastern countries in Soviet trade fairs in the 20s of the last century, the activities of economic departments of Central Asia in this matter, that is, the organization of an international trade fair in the region, as well as the position of central foreign trade organizations in relation to it. This is explained in historical materials of that period.

Key words: The Great Silk Road, Xi'an, trade, economics, fair, Nizhny Novgorod Fair, Baku Fair, Tashkent, Eastern Chamber of Commerce and Industry of Russia, Chamber of Commerce and Industry of Central Asia, Central Asian Economic Council, trading companies.

УЧАСТИЕ СТРАН ВОСТОКА В ЯРМАРКЕ ЯРМАРОЧНАЯ ТОРГОВЛЯ И ПРОБЛЕМА ОРГАНИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЯРМАРКИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ (1920-е гг.)

Аннотация

В данной статье рассмотрено участие стран Востока в советских торговых ярмарках в 20-е годы прошлого века, деятельность экономических ведомств Центральной Азии в этом вопросе, то есть организация международной торговой ярмарки в регионе, а также позиция по отношению к ней центральных внешнеторговых организаций. Это объясняется в исторических материалах того периода.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, Сиань, торговля, экономика, ярмарка, Нижегородская ярмарка, Бакинская ярмарка, Ташкент, Восточная торгово-промышленная палата России, Торгово-промышленная палата Средней Азии, Среднеазиатский экономический совет, торговые фирмы.

SHO'RO YARMARKA SAVDOSIDA SHARQ MAMLAKATLARINING ISHTIROKI VA O'RTA OSIYODA XALQARO YARMARKA TASHKIL ETISH MASALASI (XX ASRNING 20-YILLARI)

Annotatsiya

Mazkur maqolada Sharq mamlakatlarining o'tgan asrning 20-yillarida Sho'ro savdo yarmarkalaridagi ishtiroki, O'rta Osiyo iqtisodiy idoralarining ushbu masalada, ya'ni mintaqada xalqaro savdo yarmarkasini tashkil etish borasidagi faoliyati va markaziy tashqi savdo tashkilotlarining unga nisbatan tutgan pozitsiyasi o'sha davr tarixiy materiallari asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Buyuk ipak yo'li, Sian, savdo, iqtisod, yarmarka, Nijegorod yarmarkasi, Boku yarmarkasi, Toshkent, Rossiya Sharq Savdo Palatasi, O'rta Osiyo Savdo Palatasi, O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashi, savdo firmalari.

Kirish. XIX oxiri – XX asr boshlarida O'rta Osiyoda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan bir qator savdo yarmarkalari – Kuyandin, Sergipol, Kuchalin, Vernen, Qarqara, Qorako'l, Otboshi, To'qmoq, Pishpak, Uilsk, Temir va Avliyoota kabilar faoliyat yuritgani iqtisodiyotimiz tarixidan bizga ma'lum. Turkiston jo'g'rofiy jihatdan Buyuk ipak yo'lining muhim yo'nalishida joylashgan bo'lib, qadimdan g'arbu sharq savdosida katta o'rin tutgan. Ko'hna Sian shahridan yo'lga chiqqan karvonlar G'arbiy Xitoy orqali Sharqiy Turkistonning Qashg'ar va Urumchi shaharlariga kelganlar hamda bu yerdan Shimolga – Rusiyaga yo'l olganlar. Shu o'rinda Rusiyaning Sharq mamlakatlari bilan olib borgan savdo-iqtisodiy munosabatlarida Turkistonning vositachilik mavqei g'oyat diqqatga sazovordir. Sharq mamlakatlarining Rusiya hududidagi xalqaro yarmarkalardagi qizg'in ishtiroki, asosan, o'tgan asrning (XX) 20-yillari boshlariga to'g'ri keladi. Bu o'rinda, 1922 yil qayta tashkil qilingan Nijegorod (Nijnny Novgorod) savdo yarmarkasining ahamiyatini alohida ta'kidlash kerak (Nijegorod yarmarkasi 1817-1822 yillar oralig'ida tashkil topgan bo'lib, 1918 yilgi fuqarolar urushi yillarida o'z faoliyatini to'xtatgan edi – J.N.).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur yarmarkaning qayta tashkil etilgan birinchi yilida (1922 yil) 29 ta xorijiy Sharq firmasi ishtirok etdi. Bular, asosan, Eron savdo firmalari edi. RSFSR tashqi savdo xalq komissarligi tomonidan 1923 yil Afg'oniston va Eron bilan bo'ladigan savdoda litsenziyasiz tartibni joriy etilishi natijasida sharqlik savdogarlarni yarmarkadagi ishtiroki ham faollashib bordi. Shu yili unda qatnashgan Sharq firmalari soni 76 taga, keyingi yili (1924 yil) 237 taga, 1925 yili 259 taga, 1926 yili esa 361 taga yetdi [1]. Yoki, 1925 yilda yarmarka savdosining umumiy miqdori 150 million so'mni tashkil etgan bo'lsa, shuning 13,2 million so'mi Sharq – Xitoy, Turkiya, Mongoliya va Iroq hissasiga to'g'ri keldi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Shu bilan birga, xorijiy Sharq mamlakatlarini Nijegorod yarmarkasiga yanada faol jalb qilish maqsadida Turkiston miqyosida ham bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Chunki, Turkistonning jo'g'rofiy jihatdan xorijiy Sharq mamlakatlari bilan qo'shni ekanligi, qolaversa, ular o'z mollarini shu yerdan olib o'tganliklarini nazarga olsak, masala o'z-o'zidan ravshan bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Ana shular e'tiborga olinib, SSI Mehnat va Mudofaa Kengashining O'rta Osiyo vakilligi (UpolSTO) tashabbusi bilan 1925 yilgi Nijegorod yarmarkasida Sharq mamlakatlarining izchil ishtirokini ta'minlash maqsadida Rusiya Sharq Savdo Palatasi (RShSP)ning O'rta Osiyo bo'limi qoshida yarmarkaga ko'maklashuvchi byuro tashkil etildi. Byuro tarkibiga Toshkentdagi Eron va Afg'oniston elchilari kirgan bo'lib, ularga yarmarkaga oid ma'lumotlar yetkazib turildi. Shuningdek, RSShPning O'rta Osiyo bo'limi o'zining maxsus nashri – "O'rta Sharqning savdosi" oynomasiga uch tilda (o'zbek, rus, fors) "1925 yilda Nijegorod yarmarkasi" degan alohida ilova chop etib, uni Sharq mamlakatlariga bepul tarqatdi. Keyinroq, Toshkent mol birjasi Nijegorod yarmarkasiga hamkorlik qiluvchi qo'mita tuzdi. "O'rta Osiyo savdo byulleteni"ning bergan ma'lumotiga ko'ra, mazkur qo'mita zimmasiga O'rta Osiyo savdo tashkilotlari va

sharqlik savdogarlarni yarmarka shart-sharoitlari, berilga imtiyozlar, mollari miqdori va sado-sotiqqa doir boshqa masalalar bilan tanishtirib borish vazifasi yuklatilgan edi [3].

Xulosa qilib aytganda, Rusiya savdo-iqtisodiy tashkilotlari O'rta Osiyo vositachiligida uddaburonlik bilan ish tutib, xorijiy Sharq firmalarini jo'g'rofiy jihatdan ancha olisda joylashgan Nijegorod yarmarkasida qizg'in ishtirok etishlarini ta'minlashga muvaffaq bo'ldi. 1926 yili o'tkazilgan Nijegorod yarmarkasida 361 Sharq savdo firmasi qatnashganligi buning dalili bo'la oladi.

Xo'sh, tashqi iqtisodiy aloqalar borasida bir qator erkinliklar bergan Yangi Iqtisodiy Siyosat (YaIS-NEP) sharoitida O'rta Osiyo iqtisodiy idoralari mazkur masalaga qanday munosabatda bo'lgan edilar? Umuman, bu vaqtda tashqi savdo sohasida ahvol qanday edi?

Dastavval shuni afsus bilan qayd etish lozimki, mintaqada o'tkazilgan milliy-davlat chegaralanishi (1924 yil), bu hududda asrlar bo'yi tarixan tarkib topgan iqtisodiy birlikni parchalab yuborishni boshlanishi bo'ldi. Ammo shoshma-shosharlikka yo'l qo'yib bo'lmas edi. 1926 yil noyabrda markazga batamom bo'ysinuvchi idora – O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashi tuzildi. Biroq bu Kengashning uzoq yashamagani ma'lum, u VKP(b) MKning Siyosiy Byurosi tashabbusi bilan 1934 yilda tugatildi. Buning ustiga, mazkur Kengash tashqi savdo sohasida mustaqil huquqqa ega bo'lmagandi. Shunga qaramasdan, ba'zi iqtisodiy idoralarimizda markazning tazyiqidan qat'iy nazar tashqi savdo aloqalarida erkinlikka intilish mayllari ham bo'lganligini ta'kidlamaslik mumkin emas. Axir, ular busiz xalqaro bozorga chiqishning hech qachon iloji bo'lmasligini tushinib yetgan edilar.

Xususan, RShSPning O'rta Osiyo bo'limi mustaqil Palata maqomini olganligi bu boradagi dastlabki yutuq bo'lgan edi. O'rta Osiyoning qo'shni Sharq mamlakatlari bilan 20-yillarda olib borilgan savdo-iqtisodiy munosabatlar tarixida mazkur Palataning benihoya ulkan o'rni borki, bu alohida mavzuni taqozo etadi. Birgina biz qalamga olayotgan yarmarka masalasi ham ayna shu Palataga tegishli tashabbus bilan bevosita bog'liqdir.

Nijegorod va Boku xalqaro yarmakalarida Sharq savdo firmalarining qizg'in ishtiroki shuni ko'rsatar ediki, ularda sanoat mollari ehtiyoj g'oyat katta bo'lib, agar jo'g'rofiy jihatdan yanada qulayroq joyda yarmarka tashkil etilsa, u shubhasiz, muvaffaqiyat qozonishi mumkin edi. Ana shu ma'noda O'rta Osiyo hududida xalqaro ahamiyatga molik savdo yarmarkasi tashkil etish kun tartibiga qo'yildi [4].

Bunday iqtisodiy tadbirni o'tkazish yana shuning uchun ham muhim ediki, Nijegorod yarmarkasidan keyin – yilning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo chegarasida Eron, Afg'oniston va G'arbiy Xitoy bilan molayirboshlash darajasi ma'lum miqdorda qisqarib ketardi. Chunki, Sharq savdo firmalari yarmarkadan katta miqdorda mol xarid qilar va bu hol kelasi oylarda O'rta Osiyo eksport mollari bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada pasayib ketishiga olib kelar edi. Bundan tashqari, mazkur masalada turli xil qarashlar ham mavjudligi tez orada ma'lum bo'lib qoldi. RShSPning O'rta Osiyo bo'limi ushbu masala bo'yicha mavjud savdo tashkilotlari fikrini bilish maqsadida maxsus so'rov (anketa) uyushtirdi. Unda O'rta Osiyo hududida amal qilayotgan 31 ta savdo-iqtisodiy tashkilotidan ma'lumotlar olindi. Shundan 26 tasi xayrixoh, qolganlari rad javoblari bo'lib chiqdi. Shunga qaramay, RShSPning O'rta Osiyo bo'limi xalqaro savdo yarmarkasi tashkil etish lozim deb topdi [5].

“Qizil O'zbekiston” ro'znomasida e'lon qilingan “O'rta Osiyo yarmarkasi” nomli bir maqolada yarmarka tashkil etish uchun o'lkada zarur shart-sharoitlar mavjud ekanligi to'g'risida quyidagi mulohazalar bayon qilingan edi: “O'rta Osiyo yarmarkasini muvaffaqiyatli yo'lga qo'yish uchun uni Nijegorod yarmarkasidan ilgari chaqirish kerak. Uning rivojlanishi va muvaffaqiyatiga quyidagi narsalar kafillik bo'la olurlar: 1) bizning jo'g'rofiy holatimiz; O'rta Osiyoga qo'shni bo'lg'on mamlakatlarning SSSRga yuboradurg'on va undan sotib olg'on mollari O'rta Osiyo ustidan o'tadur; 2) O'rta Osiyoning Nijny yarmarkasiga qarag'onda yaqinroq bo'lishi o'rta va mayda Sharq savdogarlari uchun juda qulaydur; 3) O'rta Osiyodagi savdo odatlarining Sharq mamlakatlaridagi savdo odatlariga o'xshag'onligidir. Yana Toshkent Boku va boshqa yarmakalarni Sharq savdomiz bo'yicha bir-biriga bog'lag'usidur” [6].

Darvoqe, bordi-yu yarmarka tashkil etilsa, uni qaerda chaqirish masalasi ham keskin tortishuvlarga sabab bo'lganligini aytib o'tish kerak. Bir qancha tashkilotlar Turkmanistonning Afg'oniston va Eron bilan chegaradoshligini nazarda tutib, yarmarkani Marv yoki Chorjo'ya chaqirishni taklif etgan bo'lsalar, boshqalar Poltaraskiy (Ashxobod)da, ayrimlar Buxoroni Sharq bilan savdodagi qadimiy shuhratini e'tiborga olib, uni shu yerda chaqirishni tavsiya etdilar [7]. Biroq RShSPning O'rta Osiyo bo'limi Nijegorod va Boku yarmakalari tajribasidan kelib chiqib, ya'ni sharqlik savdogarlar keng ko'lamda sanoat mollari sotib olayotganliklarini qayd etib, yarmarkani O'rta Osiyoning yirik sanoat markazlaridan biri - Toshkentda chaqirish har jihatdan maqsadga muvofiqdir, degan xulosaga keldi [8].

Yarmarka masalasini qat'iy hal etish vazifasi SSJI Mehnat va Mudofaa Kengashi tashabbusi bilan 1926 yilning may oyida Toshkentda o'tkazilishi lozim bo'lgan O'rta Osiyo savdo s'ezdiga topshirildi [9]. Mazkur s'ezdni chaqirish shuning uchun ham zarur ediki, O'rta Osiyoda ayni vaqtda, tashqi va ichki savdoni tashkil etuvchi yagona tashkilot yo'q edi. Holbuki, ichki savdo respublika Ichki Savdo Xalq Komissarligi qo'lida, tashqi savdo esa, SSJI Tashqi Savdo Xalq Komissarligining O'rta Osiyo vakilligi tasarrufida edi. Boshqacha qilib aytganda, O'rta Osiyoda mustaqil ish yurutuvchi tashqi savdo tashkilotining o'zi yo'q edi. Buning ustiga, makur masalalarni, shuningdek, yarmarka masalasini ko'rib chiqishi kutilayotgan bu s'ezdni tashkiliy jihatlari hali tayyor emas, degan bahonada ikki marta kechiktirildi. Bu vaqt ichida ichki va tashqi savdoda o'zgarishlar yuz berib, O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashida mazkur s'ezdni chaqirish endi maqsadga muvofiq emas, degan fikr bildirildi. O'zbekiston Iqtisodiy Kengashi ham o'zining 1925 yil noyabrda o'tkazgan majlisida yangi tashkil topgan O'rta Osiyo jumhuriyatlarining o'ziga xos savdo xususiyatlari yuzaga kelayotganligini ro'kach qilib, bunday s'ezd chaqirishga hojat yo'qligini ta'kidladi [10].

Shunday qilib, s'ezd chaqirilmadi. Ammo O'rta Osiyoda xalqaro yarmarka tashkil etish masalasi kun tartibida qolaverdi. Aslida, markaziy savdo idoralari s'ezdni o'tkazmaslik barobarida, bir yo'la, yarmarka masalasini ham o'z foydalariga hal qilmoqchi bo'lganliklarini tushunish qiyin emas, albatta. Negaki, Nijegord yarmarkasi tashkilotchilariga, qolaversa, RShSP amaldorlariga, basharti O'rta Osiyoda xalqaro yarmarka chaqirilgudek bo'lsa, sharqlik mijozlardan mahrum bo'lishlari sira tinchlik bermasdi. Lekin Sharq bilan bo'ladigan savdoda O'rta Osiyo jumhuriyatlarining erkinlikka intilish mayllari bilan ham hisoblashmaslik mumkin emas edi. 1926 yili RShSPning O'rta Osiyo bo'limi mustaqil Palata maqomini olgach, SSJI Mehnat va Mudofaa Kengashining O'rta Osiyo vakilligi va O'rta Osiyo jumhuriyatlari Davlat Reja Qo'mitalari oldiga shu yildayoq mintaqada xalqo yarmarkasini chaqirish masalasini ko'ndalang qo'ydi [11].

Afsuski, o'sha yillarda markazda ham, ayrim mahalliy savdo tashkilotlarimizda ham bu masalani amaliyotga ko'chirishga jiddiy e'tibor berilmadi. Shunday qilib, 20-yillar iqtisodiy tariximiz sahifasini to'ldirishi lozim bo'lgan ajoyib

tadbir – O‘rta Osiyo xalqaro savdo yarmarkasi chaqirilmadi. Bu xayrli ish, sirasini aytganda, markaziy savdo idoralarining chekka milliy o‘lkalar tashqi iqtisodiy manfaatlariga bepisandligi, ba’zi mahalliy tashkilotlarimizning esa bu borada tutgan murosasozligining qurboni bo‘ldi.

Mana, oradan qariyb 100 yilcha o‘tdi. Endi, O‘zbekiston mustaqil va ozod. U sobiq Ittifoqning totalitar va o‘ta markazlashtirilgan byurokratik tizimi iskanjasidan qutilib, tashqi va ichki savdo munosabatlarda erkin faoliyat yuritmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, O‘zbekiston rivojlanish va taraqqiyot yo‘liga qadam qo‘ydi. U iqtisodiy hamkorlik sohasida ko‘pgina nufuzli xalqaro tashkilotlarning teng huquqli a‘zosi bo‘lishga erishdi. Biz endilikda tashqi iqtisodiy aloqalar bilan bog‘liq zarur me‘yoriy hujjatlarga, o‘z vaziriligimizga egamiz. Respblikada hukm surayotgan ijtimoiy-siyosiy barqarorlik biz bilan jahonning ko‘plab mamlakatlarini dadil sur‘atdada iqtisodiy munosabatlarga kirishishiga kafolat bermoqda. Ayni kunlarda esa O‘zbekiston Xalqaro Savdo Tashkilotiga kirish tadorigini ko‘rmoqda

Xulosa. Har qanday tashqi iqtisodiy aloqalarni jonlantirish bilan bog‘liq masalalarni hal etish uchun barcha asoslar bor. Agar respublikamizning qilni qirq yoradigan hozirgi iqtisodchilari o‘tgan asrning 20-yillarida o‘z hamkasblari tomonidan ko‘tarilgan – O‘rta Osiyoda xalqaro ahamiyatga molik savdo yarmarkasi tashkil etish to‘g‘risidagi masalani jiddiy o‘ylab ko‘rsalar, foydadan holi bo‘lmas, qolaversa, bu tadbir Xitoy, Hindiston, Eron, Afg‘oniston, Turkiya, Indoneziya, Malayziya va boshqa Sharq mamlakatlari bilan tobora yuksalib borayotgan iqtisodiy aloqalarimizni yanada mustahkamlagan bo‘lur edi. Shu o‘rinda, respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2022 yil, 16 sentyabr Samarqandda bo‘lib o‘tgan ShHT sammitida so‘zlagan nutqidagi har yili ShHT yirik savdo yarmarkasini o‘tkazishga, uning asosida yagona elektron platforma yaratishga doir taklifi bu boradagi amaliy qadam bo‘ldi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi [12].

ADABIYOTLAR

1. “Кизил Ўзбекистон”, 1926 йил, 12-ноябрь.
2. «Торговля Среднего Востока», №9-12, Ташкент, 1925, с.35.
3. ЦГА УзССР. Ф.9., оп.1, ед.хр.2441, л.5.
4. Ўша жойда.
5. С.Зашук. Проблема международной ярмарки в Средней Азии. – «Торговля Среднего Востока», №9-12, 1925, с.33.
6. “Кизил Ўзбекистон”, 1926 йил, 12-ноябрь.
7. “Туркестанская искра”, №4, 5 января, 1926 г.
8. «Торговля Среднего Востока», №9-12, 1925, с.33.
9. Журабаев Н.Ю. История торгово-экономических отношений Средней Азии с Афганистаном и Ираном (1917-1937) – Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ташкент, 1990 г.
10. ЦГА УзССР. Ф.9, оп.1, ед.хр. 2407, л.3-6.
11. ЦГА УзССР. Ф.9, оп.1, ед.хр. 2441, л.11.
12. Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Шанхай ҳамкорлик ташкilotига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг мажлисидаги нутқи. – “Халқ сўзи”, 17-сентябрь, 2022 й.